

شناسایی شاخص‌های ارزشیابی کیفیت محتوای کتاب‌های درسی

دوره ابتدایی

فریدون یزدانی^۱

^۱ استادیار دانشگاه پیام نور، رشته برنامه‌ریزی آموزش از راه دور (نویسنده مسئول)، f.yazdani2012@gmail.com

چکیده: هدف از این پژوهش استخراج شاخص‌های ارزشیابی کتاب‌های درسی برای تهیه و ساخت ابزاری در جهت ارزشیابی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بود. روش تحقیق پیمایشی و جامعه آماری شامل منابع چاپی و الکترونیکی در حوزه معیارهای تدوین محتوا بین سال‌های ۷۹ تا ۹۴ و نیز آموزگاران ابتدایی شهرستان ملایر به تعداد ۳۱۵۰ نفر بود. از بین آموزگاران تعداد ۳۸۰ نفر به شیوه در دسترس انتخاب شد. برای جمع‌آوری بخشی از داده‌ها، "پرسشنامه ارزشیابی کتاب‌های درسی" تهیه و پس از معتبرسازی مورد استفاده قرار گرفت. نتایج نشان داد که ابزار از روایی صوری و محتوایی و نیز پایایی برخوردار است و می‌توان از آن در ارزشیابی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی استفاده کرد. معلوم شد که کیفیت کتاب‌های درسی تحت مطالعه، در کل و نیز در رابطه با تک تک معیارها در حد خوبی است. نیز مشخص شد که معیارهای مربوط به مؤلفه تناسب محتوا با نگرش‌های مذهبی، بیش از سایر معیارها در کتاب‌های یادشده رعایت شده است.

کلمات کلیدی: کتاب‌های درسی، مقیاس ارزشیابی کیفیت کتاب‌های درسی، معیارها، آموزش ابتدایی.

Recognizing of the indicators for evaluation of elementary textbooks quality

Feridoon Yazdani¹

¹ Assistant Professor at Payam-e Noor University, Branch of Nahavand

Abstract: The aim of this study was to extract indicators of evaluating the textbooks for making a valid and reliable scale for evaluating of textbooks from teachers' view. The research method was surveyed and statistical population of it includes all electronic and print resources in the field of curriculum that have published between the years of 2000-2015 and also all elementary teachers (3150 people) in Malayer city, between the years of 2014-15. For sampling, a biased method was used. So, 380 teachers selected. For gathering of data, the "scale of assessing the quality of textbooks" was used. This made based on the all criteria and indicators that extracted in the process of research. Results showed that the scale was valid and reliable for assessing the quality of textbooks. It cleared that the quality of elementary textbooks was good. Also, it cleared that among the six criteria, the religious criteria have regarded more than other criteria.

Key words: Textbooks, The scale of textbooks quality evaluation, Criteria, Elementary education.

۱- مقدمه

کتاب درسی یکی از مهم‌ترین منابع یادگیری در هر نظام آموزشی است و در ایران نیز یکی از مهم‌ترین نقش‌ها را در برنامه‌های درسی ایفا می‌نماید [۱]. ارزشیابی محتوای کتاب‌های درسی همیشه به‌عنوان یک موضوع مهم، مورد توجه برنامه‌ریزان درسی بوده است؛ این مطلب به‌خصوص در کشور ما که از یک نظام آموزشی متمرکز برخوردار است و گاهی کتاب‌های درسی به‌عنوان تنها منبع محتوای برنامه درسی به حساب می‌آید، اهمیتی دوچندان دارد. در کشور ما، علی‌رغم انتشار مقاله‌ها و کتاب‌های متعدد در حوزه ارزشیابی برنامه درسی، متأسفانه هنوز چهارچوب یا شاخص‌های دقیق و مورد توافق از معیارها برای سنجش و ارزشیابی کتاب‌های درسی ارائه نشده است [۲]. در سنجش و ارزشیابی برنامه‌های درسی معمولاً از اصطلاح‌های شاخص و سنجه برای اشاره به معیارها و محک‌های کیفیت و اثربخشی کتاب‌ها استفاده می‌کنند. شاخص‌ها و سنجه‌ها وسیله‌ای برای اطمینان از عینیت و دقت سنجش در فرایند ارزشیابی کتاب‌های درسی به حساب می‌آیند. الزامات و معیارهایی که در تعیین و نوشتن شاخص‌ها و سنجه به کار می‌رود باید دربرگیرنده ویژگی‌هایی باشد که توسط متخصصان علوم روان‌شناختی، یادگیری، برنامه‌ریزی درسی و نیز متخصصان سایر رشته‌ها مورد تأیید قرار گرفته‌اند. شورای کتاب‌های درسی آمریکا [۳] برای تدوین کتاب‌های درسی یا ارزشیابی آن‌ها معیارهای زیر را در نظر می‌گیرد: پارامترهای کلی، سبک و محتوای کتاب، ارائه فعالیت‌های آموزشی، کیفیت سؤال‌های سنجش و خود-ارزیابی.

علاوه بر معیارهای فوق، محمود، ظفرآقبال، و سعید [۴] براساس معیارهای تولید محصول گاروین [۵] شاخص‌هایی برای سنجش و ارزشیابی کتاب‌های درسی ارائه کرده‌اند. گاروین [۵، ۶] هشت ویژگی یا مؤلفه برای ارزشیابی کیفیت محصول معرفی می‌کند. محمود، و همکاران [۴] هشت مؤلفه یا شاخص مطرح شده از سوی گاروین را برای ارزشیابی کتاب‌های درسی استفاده کرده‌اند. این شاخص‌ها عبارتند از: اجرایی‌بودن، خصوصیت بارز، قابلیت اعتماد، هماهنگی با استانداردها، دیرپایی یا

دوام‌پذیری، کیفیت خدمات، زیبایی‌شناختی و خوش‌نامی. هرچند شاخص‌های مطرح شده در الگوی محمود و همکاران [۴] برای ارزشیابی کتاب‌های درسی مفیدند؛ اما تمرکز این شاخص‌ها بیشتر روی کیفیت‌های فنی است تا محتوایی، بنابراین برای سنجش و ارزشیابی کتاب‌های درسی نمی‌تواند ابزار کامل و مناسبی به حساب بیاید.

برخلاف محمود و همکاران که رویکرد فنی و صنعتی به ارزشیابی کتاب‌های درسی داشته‌اند، ابراهیم کافوری [۷] بیشتر با رویکرد روان‌شناختی به سنجش و ارزشیابی کتاب‌های درسی پرداخته است. او با استفاده از روش پژوهش ارزشیابی و بهره‌گیری از چند رویکرد ارزشیابی (مثل: هدف-مدار، متخصص-مدار و اعتبارسنجی) و با در نظر گرفتن نظریه‌ها و اصول روان‌شناسی تربیتی و یادگیری، اقدام به تهیه یک فهرست واری برای سنجش و ارزشیابی کتاب‌های درسی کرده است. شاخص‌های تهیه شده او شامل: ویژگی‌های عمومی، محتوا، سازمان‌دهی، اصول روان‌شناختی، و ارزشیابی می‌شوند. او برای هر مؤلفه نیز تعدادی زیر-مؤلفه همراه با تعدادی سنجه (گویه) تهیه کرده است که در مجموع دربرگیرنده پنج مؤلفه، سیزده زیر-مؤلفه و ۴۴ سنجه (گویه) می‌شده است.

علاوه بر این‌ها، روش‌های دیگری نیز برای ارزشیابی کتاب‌های درسی ذکر شده است. اکثر چنین بررسی‌هایی مبتنی بر نظرخواهی از ذی‌نفعان برنامه درسی بوده و تعداد اندک مطالعاتی نیز که به‌صورت تحلیل محتوا انجام شده‌اند، مفهوم خاصی را در کتاب‌های درسی بررسی کرده‌اند. در ادامه به چند نمونه اشاره می‌شود:

رضاپور [۸] به بررسی تحلیلی و تطبیقی محتوای کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی از لحاظ مطابقت با عوامل خلاقیت و اعمال ذهنی گیلفورد می‌پردازد. روش پژوهش او تحلیل محتوا بوده و جامعه آماری تحقیق وی کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی و نمونه آماری نیز کلیه پرسش‌ها و تکالیف کتب درسی تحت مطالعه او بوده‌اند. یافته‌های او نشان داد که در طراحی تکالیف درسی کتب یادشده به عوامل مربوط به خلاقیت و تفکر واگرا توجه شایسته‌ای نشده است.

شناسایی شاخص‌های ارزشیابی کیفیت ...

عابدینی‌بلتورک و میرشاه‌جعفری [۱۱] به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی ابتدایی بر مبنای مؤلفه‌های آموزش صلح از قبیل: حس همبستگی، فرهنگ گذشت و بخشش، احساس مسئولیت در برابر دیگران، شناخت تنوع و تفاوت‌های فردی، نفی تمایزهای قومی، نژادی و مذهبی، دوست داشتن دیگران، می‌پردازند. روش آن‌ها در تحلیل محتوا، *آنتروپی شانون* و واحد تحلیل نیز صفحات (متن، پرسش‌ها، تمرین‌ها و تصاویر) بوده است. جامعه آماری آن‌ها تمامی کتاب‌های درسی پایه‌های دوره ابتدایی شامل ۳۶ جلد کتاب در سال تحصیلی ۸۹-۱۳۸۸ بوده است. نتایج آن‌ها نشان می‌دهد که بیشترین فراوانی و ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه حس همبستگی و کم‌ترین فراوانی به مؤلفه نفی تمایزهای قومی، نژادی و مذهبی در این کتاب‌ها اختصاص یافته است.

نجفی، خوشنویسان، و چهارباشلو [۱۲] به بررسی مؤلفه‌های ارتباط معنوی-عاطفی بین فردی و توسعه آن در محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و راهنمایی ایران می‌پردازند. روش پژوهش آن‌ها تحلیل محتوا بوده و جامعه آماری‌شان شامل سه عنوان کتاب: تعلیمات اجتماعی، هدیه آسمانی و فارسی دوره ابتدایی و راهنمایی می‌شده است. آن‌ها از روش آنتروپی شانون برای به‌دست آوردن ضریب اهمیت هر یک از مؤلفه‌ها استفاده می‌کنند. بیشترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها با ضریب اهمیت ۰/۳۴۶ و کم‌ترین ضریب مربوط به مؤلفه زمینه و مبانی، با ضریب اهمیت ۰/۳۱۸ بوده است. آن‌ها همچنین معلوم می‌کنند که بیشترین ضریب اهمیت در کلیه کتاب‌ها مربوط به شاخص عاطفی (مؤلفه کارکرد و پیامدها) با ضریب ۰/۰۹۹ و کمترین ضریب اهمیت مربوط به شاخص امر به معروف و نهی از منکر (مؤلفه اصول، ویژگی‌ها و شیوه‌ها) با ضریب اهمیت ۰/۰۷۱ بوده است. علی‌عسگری، چهارباشلو و عطاران [۱۳] به بررسی جایگاه مؤلفه‌های حقوق بشر در محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی ایران می‌پردازند. آن‌ها با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا، ۳۶ جلد کتاب درسی دوره ابتدایی سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱ را مورد تحلیل قرار می‌دهند. برای تعیین ضریب اهمیت مؤلفه‌ها از روش آنتروپی شانون

عریضی و عابدی [۱] به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از لحاظ توجه به "سازه انگیزش و مؤلفه‌های آن"، پرداخته‌اند. ابزار آن‌ها یک سیاهه شامل ۵ مؤلفه اصلی و ۱۲۵ مؤلفه فرعی بوده که پایایی و روایی لازم را دارا بوده است. نتایج بررسی آن‌ها نشان داده که کتاب‌های درسی ریاضی و علوم تجربی بیش از کتاب تعلیمات اجتماعی به سازه انگیزش پیشرفت توجه داشته؛ کتاب‌های فارسی و دینی و قرآن نیز تا اندازه متوسطی به این موضوع توجه داشته‌اند؛ همچنین در مقایسه کتاب‌های پایه‌های مختلف معلوم کرده‌اند که کتاب‌های پایه‌های پنجم و چهارم در حد زیاد و کتاب‌های پایه‌های اول و دوم کمتر به سازه انگیزه پیشرفت توجه داشته‌اند.

دهقانی [۹] به بررسی کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی بر اساس آموزش مهارت‌های اجتماعی به دانش‌آموزان می‌پردازد. او برای این کار از نظر آموزگاران بهره می‌گیرد. جامعه مورد بررسی او عبارت بوده‌اند از: الف) کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی (سوم، چهارم و پنجم)، که از هر کتاب بخش تعلیمات ۱ مدنی، مورد تحلیل قرار گرفته است. ب) ۲۶۲ آموزگاران سوم، چهارم و پنجم دوره ابتدایی شهرستان ارومیه. ابزار گردآوری او پرسشنامه بوده است. نتایج بررسی او نشان داده که میزان مهارت‌های اجتماعی در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی در حد متوسط و متوسط به‌پایین بوده و تعداد و درصد مقوله‌های مهارت‌های اجتماعی کتاب پایه سوم بیشتر از کتاب پایه چهارم و در کتاب پایه چهارم بیشتر از کتاب پایه پنجم بوده است. مرعشی، هاشمی و مقیمی‌گسک [۱۰] به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی «بخوانیم و بنویسیم» و «هدیه‌های آسمانی» دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۹۰-۱۳۸۹، از منظر توجه به مقوله‌های آموزش فلسفه به کودکان می‌پردازند. روش آن‌ها تحلیل محتوا بوده و با استفاده از چک‌لیستی، داده‌ها را جمع‌آوری می‌کنند. نتایج بررسی آن‌ها نشان می‌دهد که در کتاب‌های درسی یادشده، مقوله استدلال بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده، اما کم‌ترین توجه به مقوله قضاوت صورت گرفته است.

معیارها، از نظر آموزگاران مشغول به تدریس آن‌ها، در چه وضعیتی قرار دارد؟

۳. کیفیت کتاب‌های درسی یکی از پایه‌های دوره ابتدایی (برای مثال پایه سوم) بر اساس معیارهای شش‌گانه، از نظر آموزگاران مشغول به تدریس آن‌ها، در چه وضعیتی قرار دارد؟

۴. کیفیت کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی در شش مؤلفه مختلف (تناسب عمومی، معیارهای نگرش مذهبی، معیارهای نگرش اجتماعی، معیارهای گسترش حس زیبایی‌شناسی، معیارهای گسترش مهارت‌های چهارگانه زبان‌شناسی و معیارهای گسترش مهارت‌های کاوشگری) از دیدگاه آموزگاران چگونه رتبه‌بندی می‌شوند؟

۲- روش تحقیق

این پژوهش از نوع پژوهش‌های کمی و کاربردی است که به لحاظ روش گردآوری داده‌ها، جزء مطالعات پیمایشی محسوب می‌شود. جامعه آماری آن شامل تمامی منابع چاپی و الکترونیکی (فارسی و انگلیسی) منتشر شده در حوزه معیارهای تدوین محتوا بین سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۴ و نیز کلیه آموزگاران مدارس ابتدایی شهرستان ملایر به تعداد ۳۱۵۰ نفر می‌شده که در سال تحصیلی ۹۵-۱۳۹۴ در مدارس دولتی این شهر مشغول به تدریس بوده‌اند. برای نمونه‌گیری از جامعه معلم‌ها از روش در دسترس استفاده شد. به این معنی که با رجوع به مدارس مختلف ابتدایی (شهر و روستا) از بین معلمان تعداد ۳۸۰ نفر بر اساس فرمول حجم نمونه کرجسی و مورگان [۱۵] انتخاب گردید. برای نمونه‌گیری از منابع علمی نیز از روش در دسترس استفاده شد.

۲-۱ ابزار گردآوری داده‌ها

ابزار مورد استفاده پرسشنامه‌ای محقق - ساخته با عنوان "پرسشنامه سنجش کیفیت کتاب‌های درسی دوره ابتدایی" بوده است. این پرسشنامه بر اساس معیارهای تدوین محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی که در منابع علمی اخیر موجود بوده، تهیه شد. بر این اساس تعداد زیادی شاخص یا سنجح استخراج و سپس در

استفاده می‌کنند. نتایج آن‌ها نشان داد که به مؤلفه‌های حقوق بشر در این کتاب‌ها توجه متعادلی نشده است.

حسینی‌یزدی و احمدیان [۱۴] به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی علوم تجربی دوره ابتدایی از نظر میزان توجه به انواع پرسش‌های درسی، می‌پردازند. ابزار آن‌ها چک‌لیستی بوده که روایی‌اش را متخصصان تأیید کرده بودند. برای تعیین پایایی آن نیز از فرمول ضریب توافق ویلیام اسکات استفاده و ضریب پایایی آن را ۰/۸۱ گزارش می‌کنند. نتایج آن‌ها نشان می‌دهد که در کتاب پایه اول سؤال‌های همگرا و فرد-مدار بیشترین فراوانی و سؤال‌های نتیجه-مدار کمترین فراوانی را دارا هستند. در پایه دوم سؤال‌های همگرا و زمینه‌ای بیشترین فراوانی و سؤال‌های نتیجه-مدار کمترین فراوانی را داشته‌اند. در پایه سوم و چهارم، سؤال‌های همگرا و عملی بیشترین فراوانی و سؤال نتیجه-مدار کمترین فراوانی را داشته‌اند. در پایه پنجم سؤال‌های همگرا و موضوع-محور بیشترین فراوانی و سؤال‌های نتیجه-مدار و پیش‌بین، کمترین فراوانی را داشته‌اند. علاوه بر این، نتیجه آزمون خی‌دو نشان می‌دهد که بین مقادیر مشاهده شده و مورد انتظار در انواع سؤال‌های درسی در تمام پایه‌ها، تفاوت معناداری وجود داشته است.

مرور بر پیشینه نشان می‌دهد که تا کنون برای ارزشیابی محتوای کتاب‌های درسی از دیدگاه آموزگاران که تدریس این کتاب‌ها را به عهده دارند، استفاده نشده است. ضمناً بررسی‌های صورت گرفته نیز یا مبتنی بر تحلیل محتوای کتاب‌ها از جنبه‌ای خاص بوده یا این که شامل تهیه و ارائه یک‌سری شاخص کلی برای ارزشیابی کتاب‌ها بوده است. از این روی، توجه به تهیه و استفاده از شاخص‌های محتوایی و فنی برای ارزشیابی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی صورت نگرفته است. به هر روی، در این پژوهش ما به دنبال پاسخ‌گویی به سؤال‌های زیر بوده‌ایم:

۱. معیارهای ارزشیابی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی کدام‌ها هستند و در چند عبارت می‌توان آن‌ها را خلاصه کرد؟

۲. به‌طور کلی کیفیت کتاب‌های درسی یکی از پایه‌های دوره ابتدایی (برای مثال پایه سوم) بر اساس این

شناسایی شاخص‌های ارزشیابی کیفیت ...

پرسشنامه تحت قضاوت ۲۰ داور که هم‌آشنایی کافی با مفهوم روایی محتوایی داشتند و هم در حوزه آموزش کتاب‌های درسی دوره ابتدایی صاحب‌نظر بودند، قرار داده شد. بر اساس نظر داوران گویه‌هایی که از ضریب روایی محتوایی بالایی برخوردار نبودند، بازنویسی و پس از اصلاح، مجدداً تحت قضاوت داوران گرفتند تا به استاندارد لازم (ضریب ۰/۴۲) رسیدند. ضمناً ضریب روایی محتوایی کل که میانگین ضریب روایی تک تک گویه‌ها بود، ۰/۵۱ محاسبه گردید که در مقایسه با ضریب محتوایی لازم برای یک جمعیت ۲۰ نفره از داورها (۰/۴۲)، مناسب است.

۲-۳ پایایی ابزار گردآوری داده‌ها

استراب [۱۸] خاطر نشان می‌سازد که پایایی ابزارهای اندازه‌گیری را معمولاً با روش آلفای کرونباخ محاسبه می‌کنند. او معتقد است که همبستگی نسبتاً بالا میان گویه‌های پرسشنامه یا به عبارتی ضریب آلفای بالاتر از ۰/۷۰، نشان‌گر این است که گویه‌های پرسشنامه پایا هستند. نگارنده این پژوهش برای تعیین میزان پایایی پرسشنامه پس از محاسبه روایی آن، آن را بر روی یک نمونه ۹۰ نفری اجرا و با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ پایایی آن را محاسبه کرد. به جدول ۱ نگاه کنید:

جدول ۱- پایایی ابزار پژوهش با آزمون آلفای کرونباخ

ردیف	عنوان پرسشنامه	ضریب آلفای کرونباخ
۱	ضریب آلفای کل (پرسشنامه سنجش کیفیت کتاب‌های درسی ابتدایی)	۰/۸۰
۲	مؤلفه الف) تناسب کلی	۰/۷۶
۳	مؤلفه ب) نگرش مذهبی	۰/۶۸
۴	مؤلفه ج) نگرش اجتماعی	۰/۷۷
۵	مؤلفه د) گسترش حس زیبایی‌شناسی	۰/۶۸
۶	مؤلفه ه) گسترش مهارت‌های چهارگانه زبان‌شناسی	۰/۷۰
۷	مؤلفه و) کاوشگری، پژوهش و تفکر خلاق و نقاد	۰/۶۶

در جدول فوق می‌بینیم که میزان پایایی ابزار پژوهش در کل و در هر یک از مؤلفه‌ها به ۰/۷۰ نزدیک یا از آن بیشتر است. این نشان می‌دهد که این پرسشنامه از همسانی درونی کافی برخوردار است.

قالب ۶ مؤلفه و ۷۰ شاخص (سنجه) تدوین شدند. این ۶ مؤلفه شامل: ۱) معیارهای مربوط به تناسب و کیفیت عمومی محتوای کتاب درسی، ۲) معیارهای مربوط به تناسب محتوا با نگرش‌های مذهبی و دینی دانش‌آموزان، ۳) معیارهای مربوط به تناسب محتوا با نگرش‌های اجتماعی، ۴) معیارهای مربوط به توجه به گسترش حس زیبایی‌شناختی و پرورش ذوق هنری، ۵) معیارهای مربوط به توجه به گسترش مهارت‌های چهارگانه زبانی، ۶) معیارهای مربوط به توجه به گسترش مهارت‌های کاوشگری، پژوهش و تفکر خلاق و نقاد، می‌شدند. برای سنجش معیارهای اول تا ششم به ترتیب: ۳۰، ۸، ۹، ۹، ۶، و ۸ گویه در قالب مقیاس پنج‌گزینه‌ای لیکرت نوشته شد. گزینه‌ها طیفی از بسیار خوب تا بسیار ضعیف را شامل می‌شدند. نمره‌گذاری گویه‌ها به این ترتیب است که برای گزینه بسیار خوب، نمره ۵؛ گزینه خوب، نمره ۴؛ گزینه متوسط، نمره ۳؛ گزینه ضعیف، نمره ۲؛ و برای گزینه بسیار ضعیف، نمره ۱ در نظر گرفته می‌شود.

۲-۲ روایی ابزار گردآوری داده‌ها

به منظور اطمینان از تناسب گویه‌های تدوین شده، پس از اجرای آن روی یک نمونه ۹۰ نفری از آموزگاران، توان افتراقی تک تک گویه‌ها محاسبه و گویه‌هایی که از توان افتراقی کمتر ۱/۵ برخوردار بودند، مورد بازنویسی قرار گرفتند. برای تعیین روایی ابزار، از روایی صوری و محتوایی، استفاده شد. برای اطمینان از روایی محتوایی آن سعی شد که تمامی معیارها و شاخص‌های مربوط به تدوین محتوای کتاب‌های درسی، از منابع علمی موجود که در پانزده سال اخیر به زبان فارسی و یا انگلیسی منتشر شده بودند، استخراج و در تدوین ابزار مورد استفاده قرار بگیرند تا سنجه‌های ابزار از آن‌چه برای سنجش هر مؤلفه لازم است، چیزی کم یا زیادتر نداشته باشند. علاوه بر آن، فرم ابتدایی پرسشنامه تحت قضاوت داوران متخصص قرار داده شد و با استفاده از فرمول لاش [۱۶] که به ضریب روایی محتوایی لاش (سی.وی.آر.) شهرت یافته [۱۷] ضریب محتوایی اش محاسبه گردید. بر این اساس، تک تک گویه‌های

شاخص‌ها از روایی محتوایی و صوری کافی برخوردار است.

جدول ۲- معیارها و شاخصه‌های استخراج‌شده برای ارزشیابی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی

معیار (مؤلفه)	گویه‌ها
۱.	مناسب بودن حجم مطالب کل کتاب یا یا هر بخش از کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی
۲.	میزان جدید بودن و جذابیت دانش‌ها و اطلاعات علمی مطرح شده در کتاب‌های پایه سوم
۳.	تناسب سطح دشواری مطالب کتاب‌ها با سطح رشد و توانایی ذهنی دانش‌آموزان
۴.	طرح موضوع‌های معنادار و مرتبط با زندگی واقعی دانش‌آموزان در کتاب‌ها
۵.	درستی سبک نگارش و ادبیات مطالب متن کتاب‌ها (از لحاظ ادبی، انشایی، املائی و دستوری، قواعد سجاوندی و...)
۶.	وضوح و روشنی مطالب نوشته شده در متن کتاب‌های ابتدایی
۷.	میزان تشریح مطالب (به‌خصوص مطالب پیچیده و دشوار) در کتاب‌های درسی ابتدایی
۸.	میزان درستی ترتیب آرایه مطالب و موضوعات در کتاب‌های درسی ابتدایی (مثلاً ترتیب از ساده به دشوار)
۹.	میزان ارزش‌مند بودن مطالب به‌طوری که نتوان موضوعات را جابه‌جا یا بخشی از آن را حذف کرد
۱۰.	درست بودن وضعیت تنظیم عنوان‌ها، خلاصه‌بندی‌ها و مواردی از این قبیل
۱۱.	میزان تشویق و راهنمایی معلم به استفاده از وسایل و روش‌های دیگر در یادگیری به‌جز استفاده از کتاب درسی
۱۲.	میزان استفاده از تصاویر به‌تناسب محتوای نوشتاری
۱۳.	میزان هدف‌مند بودن (بی‌خود نبودن) تصاویر و همراه بودن تصاویر با توضیح‌های کافی
۱۴.	میزان تناسب مکانی تصاویر و محتوای نوشتاری در داخل متن کتاب‌ها
۱۵.	میزان استفاده از نمودارها، نقشه‌ها و جدول‌ها برای درک بهتر مطالب توسط دانش‌آموزان (در صورت لزوم)
۱۶.	درست بودن انتخاب جای جدول‌ها، نمودار و نقشه‌ها در متن کتاب (در صورت لزوم)
۱۷.	میزان احتراز از درج مطالب نابه‌جا و بی‌خودی در نوشته‌ها، ذیل نقشه‌ها، شکل‌ها یا جدول‌ها
۱۸.	بیان شروع درس‌ها با مثال‌های آسان، جهت تقویت اعتماد به‌نفس دانش‌آموزان
۱۹.	اتمام درس با مثال‌های پیچیده‌تر جهت آماده کردن شاگردان برای مواجهه با مسائل واقعی زندگی
۲۰.	میزان استفاده از وسایل مناسب جهت جلب توجه دانش‌آموزان به محتوای درس مانند نمودارها، و شکل‌های جذاب
۲۱.	میزان تسهیل دسترسی به اطلاعات توسط دانش‌آموزان از طریق جدا کردن بخش‌های مختلف متن، مشخص کردن اطلاعات مهم با درشت‌نمایی یا ایجاد تفاوت در رنگ عنوان‌ها یا متن‌های مهم
۲۲.	تناسب شیوه تنظیم محتوا با روش‌های تدریس مورد نیاز برای تدریس آن

معیارهای ارزشیابی محتوایی و صوری کتاب‌های درسی

برای تحلیل داده‌ها از روش‌های تحلیل کیفی و کمی بنا به ضرورت استفاده گردید. در بخش تحلیل کیفی، معیارها و شاخص‌های سنجش کیفیت کتاب‌ها استخراج و دسته‌بندی شدند و در بخش تحلیل کمی از آمارهای ناپارامتریک (چون آزمون فریدمن و آزمون خی دو) و آمارهای پارامتریک (مثل آزمون تی تک‌نمونه‌ای) استفاده شد.

۳- نتایج و بحث

سؤال نخست پژوهش: معیارهای اصلی ارزشیابی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی کدام‌ها هستند و در چند گویه می‌توان آن را خلاصه کرد؟

برای پاسخ‌گویی به این سؤال از روش کیفی جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها استفاده شد. بنابراین، تمامی منابع موجود در رشته برنامه‌ریزی درسی که به نوعی درباره معیارهای انتخاب و تدوین محتوای کتاب‌های درسی و به‌خصوص تدوین کتاب‌های درسی ابتدایی، مطلب نوشته بودند، مرور و مورد استفاده قرار گرفتند. این منابع شامل محتوای کتب و مقالات چاپی و الکترونیکی می‌شدند که در طی ۱۵ سال اخیر (از ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۴) منتشر شده بودند. بر اساس این منابع، فهرست اولیه شاخص‌ها (سنجه‌ها) و سپس معیارها (مؤلفه‌ها) تهیه و پس از ترکیب و دسته‌بندی آن‌ها و گذر دادن آن‌ها از صافی ملاک‌های روایی و پایایی، فهرست آن‌ها در قالب ۶ مؤلفه و ۷۰ گویه تهیه شد. به جدول شماره ۲ نگاه کنید. در جدول زیر فهرستی از معیارها و سنجه‌ها (شاخص‌ها) برای ارزشیابی وضعیت محتوای کتاب‌های درسی ابتدایی ارائه شده است. در مقایسه با نتایج سایر پژوهش‌ها (مثلاً: شاخص‌های شورای کتاب‌های درسی امریکا [۳]، یا معیارهای ارائه شده توسط محمود و همکاران [۴] و همچنین معیارها و سنجه‌های ارائه شده توسط ابراهیم کافوری [۷]، باید گفت معیارها و شاخص‌های استخراج‌شده در این پژوهش کامل‌تر و از جامعیت بیشتری برخوردارند و همچنین گویه‌های تهیه‌شده با بافت فرهنگی مدارس کشور ما بیشتر همخوانی دارد. بنابراین مقیاس تهیه شده بر اساس این معیارها و

شناسایی شاخص‌های ارزشیابی کیفیت ...

۲۳. میزان توجه به قابلیت اجرای فعالیت‌های خواسته شده در موقعیت واقعی کلاس درس، مدرسه و محیط دانش‌آموز	میارهای مربوط به تناسب محتوا با نگرش‌های مذهبی و دینی دانش‌آموزان.	
۲۴. میزان توجه به برقراری ارتباط موضوع‌های درس کتاب‌ها با مطالب پایه‌ای قبلی و بعدی دانش‌آموزان (ارتباط عمودی درس‌ها)		
۲۵. میزان توجه به رعایت پیش‌نیازهای یادگیری، در یادگیری موضوع‌های جدید درس‌ها		
۲۶. میزان انسجام کلی کتاب از طریق پیوند قسمت‌های مختلف کتاب		
۲۷. میزان ارتباط بین مطالب یادگیری هر موضوع درسی با سایر موضوعات درسی در یک پایه (ارتباط افقی درس‌ها)		
۲۸. میزان استفاده از یادگیری قبلی (استفاده از مثال‌های آشنا) برای توضیح مفاهیم جدید و ناآشنا		
۲۹. مناسب بودن کیفیت و مقدار تمرین‌ها و آزمون‌های آخر درس با مطالب متن کتاب		
۳۰. میزان تناسب محتوای کتاب‌های درسی با روش‌های پیشنهادی برای سنجش و ارزشیابی از آموخته‌های دانش‌آموزان		
۱. انعکاس زیبایی‌های آفرینش خداوند در نوشته‌ها تصاویر کتاب به منظور ایجاد حس خداشناسی و خداپرستی در دانش‌آموزان		میارهای مربوط به تناسب محتوا با نگرش‌های اجتماعی دانش‌آموزان.
۲. ذکر نعمت‌های خدا در زندگی و سپاس از نعمت‌ها		
۳. ترویج مشارکت در کارهای خیر (معروف) و دوری از بدی‌ها (منکر)		
۴. ترویج سادگی و قناعت و دوری از اسراف در مصرف انرژی‌ها و نعمت‌ها		
۵. ترویج حس خدمت به دیگران و اطاعت از فرامین خداوند و معصومین در جهت حس نوع‌دوستی		
۶. ذکر برخی مناسبت‌ها و آیین‌ها در متن کتاب (مثل اعیاد قربان و فطر)		
۷. در صورت لزوم آرایه‌ی برخی از آیات و احادیث برای تعمیق نگرش‌های مذهبی دانش‌آموزان نسبت به یک موضوع		
۸. معرفی زندگی و سیره بزرگان دینی (مثل پیامبران و امامان)		
۱. طرح موضوع احترام به قوانین و مقررات اجتماعی (عبور و مرور و مانند این‌ها)	میارهای مربوط به تناسب محتوا با نگرش‌های اخلاقی دانش‌آموزان.	
۲. توجه به حفظ محیط‌زیست و پرداختن به خطرات آلودگی‌های زیست-محیطی		
۳. توجه به ایجاد حس همکاری و مشارکت در کارها و فعالیت‌های اجتماعی		
۴. توجه به رشد مهارت‌های بین-فردی و یادگیری تعامل اجتماعی مؤثر		
۵. مهم شمردن مشورت و مذاکره در انجام کارها و اخذ تصمیم‌ها		
۶. توجه به بالابردن مهارت‌های مقابله با آسیب‌ها و آفت‌های اجتماعی (اعتیاد، باند‌های خلاف، گروه‌های منحرف)		
۷. توجه به گسترش بصیرت اجتماعی و سیاسی (آشنا کردن دانش‌آموز با چهره‌های سیاسی مذهبی در داخل و خارج)		
۸. آشنا ساختن دانش‌آموزان با فرهنگ‌ها و اقوام مختلف در داخل و خارج از کشور در جهت ایجاد بینشی وسیع‌تر در آن‌ها نسبت به فرهنگ‌های دیگر		
۹. بالابردن توانایی تحمل دیدگاه‌ها و عقاید مخالف در دانش‌آموزان		
۱. استفاده از تصاویر خلاق و داری جلوه‌های بصری به منظور بروز حس زیبایی‌دوستی در دانش‌آموزان		میارهای
۲. مطرح کردن نام، تصویر و زندگی‌نامه هنرمندان و بزرگان هنر و ادبیات و مانند این‌ها	میارهای مربوط به تناسب محتوا با نگرش‌های علمی دانش‌آموزان.	
۳. صفحه‌آرایی مناسب و سازمان‌دهی عناصر مختلف کتاب (نوشته‌ها و تصاویر) در قسمت‌های مختلف صفحه، به‌نحوی مطلوب		
۴. طراحی جلد و پشت جلد مناسب و استفاده از تصاویر زیبا و مرتبط به محتوای کتاب		
۵. استفاده مناسب و متنوع از رنگ‌ها برای متن و تصاویر کتاب و عدم زیاده‌روی در استفاده از رنگ		
۶. استفاده از قلم‌های مناسب با مطلب محتوا و بهره‌گیری از اندازه قلم مناسب برای عنوان‌ها و متن		
۷. یک‌دستی شیوه نگارش و ارائه مطالب و نوشته‌ها و تصاویر در سراسر کتاب		
۸. در عین یک‌دستی کل کتاب، وجود مقارنی تنوع در تصاویر و مطالب درس‌های مختلف		
۹. توجه به رشد مهارت خوشنویسی دانش‌آموزان از طریق آریه سرمشق‌های مناسب		
۱. میزان توجه به رشد توانایی گفتاری دانش‌آموز از طریق دعوت دانش‌آموز به شرکت در گفت‌وگو و بحث		میارهای مربوط به تناسب محتوا با نگرش‌های مهارتی دانش‌آموزان.
۲. توجه به رشد مهارت‌های ادبی و نوشتاری دانش‌آموزان از طریق دعوت دانش‌آموزان به نوشتن		
۳. توجه به رشد مهارت‌های ترسیمی دانش‌آموز از طریق ترسیم نمودار و نقشه یا سایر اشکال		
۴. توجه به رشد مهارت‌های خواندن دانش‌آموز از طریق ارائه مطالب خواندنی مناسب سن دانش‌آموز		
۵. توجه به رشد مهارت‌های گوش‌دادن دانش‌آموز از طریق دعوت دانش‌آموز به شنیدن کلام معلم یا همکلاسی‌ها		
۶. توجه به رشد توانایی تفسیر یا توضیح دانش‌آموز از طریق دعوت دانش‌آموز به بیان نظر‌ها و تفسیرهای شخصی راجع به یک موضوع		
۱. طرح موضوع‌ها یا مسائلی که یافتن پاسخ و حل آن‌ها مستلزم به‌کارگیری مهارت‌های جمع‌آوری و پردازش اطلاعات (از منابع گوناگون) باشد	میارهای مربوط به تناسب محتوا با نگرش‌های پژوهشی و تفکر خلاق و نقد دانش‌آموزان.	
۲. طرح سؤال‌ها و فعالیت‌هایی که دانش‌آموزان را در موقعیت‌های مبهم و خلاقیت‌برانگیز قرار دهد و راه‌حل مشخصی مستقیماً در کتاب برای آن‌ها ذکر نشده باشد		
۳. تشویق دانش‌آموزان به ارائه راه‌حل‌های جدید و ابتکاری برای موضوع‌های مختلف		
۴. تقویت تفکر نقادانه (بررسی همه‌جانبه یک موضوع و قضاوت آگاهانه) از طریق طرح پرسش‌ها، فعالیت‌ها و تجربه‌های مناسب و متنوع.		
۵. تقویت روحیه‌ی علمی از طریق یاد دادن شیوه‌های برخورد منطقی و استدلالی در هنگام رد یا قبول یک نظریه یا فرضیه علمی		
۶. تقویت روحیه‌ی مسأله‌یابی و تشخیص مسائل از دنیای اطراف خود با آرایه‌ی الگوها و رهنمودهای مناسب		
۷. تشویق دانش‌آموزان به پرسش‌گری و اندیشه‌ورزی راجع به عقاید و نظر‌های گوناگون		
۸. بهره‌گیری از الگوی اکتشافی در طرح موضوع‌های علمی به‌نحوی که دانش‌آموزان با شیوه‌های علمی کسب دانش آشنا شوند.		

ضروریات مهم شناخته شده و کارشناسان سعی می‌کنند تا از همان اوایل کودکی افراد را با نگرش‌های مثبت اجتماعی مثل: احترام به حقوق دیگران، حفظ حقوق شهروندی و حفظ محیط‌زیست آشنا کنند؛ به همین دلیل وضعیت کتاب‌های درسی در این زمینه در سال‌های اخیر بهبود یافته است.

سؤال سوم پژوهش: وضعیت کیفیت کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی از نظر رعایت معیارهای شش‌گانه تدوین محتوا در چه وضعیتی است؟
از آن‌جا که توزیع داده‌های مربوط به معیار (مؤلفه) اول بهنجار بوده برای پاسخ‌گویی به وضعیت معیار اول از آزمون تی تک‌نمونه‌ای، اما برای سایر معیارها از آزمون خی‌دو استفاده شده است. به جدول‌های ۴ و ۵ نگاه کنید:

جدول ۴- نتیجه آزمون تی تک‌نمونه‌ای بر روی داده‌های حاصل از پاسخ به مؤلفه اول پرسشنامه

میانگین مرجع (جامعه): ۳						متغیر
سطح اطمینان %۹۵		تفاوت	معناداری (دو دامنه)	درجه آزادی	t	معیارهای تناسب و کیفیت عمومی کتاب‌های درسی
حد بالا	حد پایین					
۰/۷	۰/۷	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۳۷۹	۱۱۵/۲۵	

در جدول ۴ مقدار تی به دست آمده: $۳۵/۲۳$ با درجه آزادی ۳۷۹ در یک آزمون دو دامنه از مقدار بحرانی جدول (۱/۹۹) در سطح $۰/۰۵$ بزرگ‌تر است. بنابراین، از نظر آزمون‌های کیفیت کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی از نظر رعایت معیارهای مربوط به "تناسب و کیفیت عمومی" در حد مناسبی است.
این یافته با نتیجه پژوهش حسینی‌یزدی و احمدیان [۱۴] ناهمخوان است. در توجیه چنین نتیجه‌ای باید اشاره‌ای داشت به گسترش دانش تخصصی در زمینه چاپ و تدوین کتاب‌های درسی در ایران و نیز بهره‌گیری سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی کتاب‌های درسی از متخصصان ویژه دوره‌های تحصیلی مختلف. همین تغییرات اساسی در زمینه استفاده از دانش و مهارت‌های تخصصی سبب شده که کیفیت کتاب‌های درسی فعلی دوره ابتدایی از آزمون معیارهای عمومی، سربلند بیرون بیایند.

سؤال دوم پژوهش: به طور کلی، کیفیت کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی از نظر آموزگاران در چه وضعیتی است؟. از آن‌جا که داده‌های مربوط دارای توزیع بهنجاری بودند، برای پاسخ‌گویی به این سؤال از آزمون تی تک‌نمونه‌ای استفاده شد. جدول زیر:

جدول ۳- نتایج آزمون تی تک‌نمونه‌ای بر روی داده‌های حاصل از پاسخ‌ها به کل پرسشنامه

میانگین مرجع (جامعه): ۳						متغیر
سطح اطمینان %۹۵		تفاوت	معناداری	درجه آزادی	t	کتاب‌های درسی سوم ابتدایی
حد بالا	حد پایین					
۰/۷	۰/۷	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۳۷۹	۲۰/۴	

همان‌گونه که از جدول فوق استنباط می‌شود، مقدار تی به دست آمده: $۲۳/۰۲$ با درجه آزادی ۳۷۹ در یک آزمون دو دامنه از مقدار بحرانی تی جدول (۱/۹۹) در سطح $۰/۰۵$ بزرگ‌تر است. بنابراین، می‌توان گفت که از نظر آزمون‌های کیفیت کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی در حد مناسبی است.
یافته فوق با نتیجه بررسی دهقانی [۹] ناهمسو است. همچنین این یافته با نتیجه بررسی عابدینی‌بلتوک و میرشاه‌جعفری [۱۱] ناهمخوان است. لیکن این یافته به نوعی با نتیجه تحقیق علی‌عسگری و همکاران [۱۳] همراستا است که می‌نویسند در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی توجه لازم به خرده-مؤلفه حقوق زیست‌محیطی انسان شده است. البته در توجیه چنین نتیجه متفاوتی باید به روش متفاوت بررسی‌ها اشاره کرد. پژوهش‌های قبلی بیشتر یک یا دو ویژگی از معیارهای کلی نگرش اجتماعی را مورد بررسی قرار داده‌اند، حال آن‌که در این پژوهش همه این ویژگی‌ها در کنار هم مورد بررسی قرار گرفته‌اند. بنابراین، چون پاسخ‌دهنده‌های ما این معیارها و ویژگی‌ها را به صورت کلی آن مورد ارزیابی قرار داده‌اند، وجود اندکی تفاوت در نتایج غیرقابل انتظار نیست؛ به‌ویژه که برخی از آن‌ها هم بیان کرده‌اند که رعایت این ویژگی‌ها در حد متوسطی بوده نه ضعیف. امروزه اهمیت داشتن نگرش‌های اجتماعی مثبت برای کودکان از

شناسایی شاخص‌های ارزشیابی کیفیت ...

چشم‌گیری یافته، به‌نحوی که کتاب‌های درسی ابتدایی در این زمینه کیفیت و کمیّت لازم را دارا هستند.

نیز معلوم شد که کیفیت کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی از نظر رعایت "معیارهای مربوط به نگرش‌های اجتماعی" در وضعیت مناسبی است. این یافته با نتیجه بررسی دهقانی [۹] ناهمسو است. همچنین این یافته با نتیجه بررسی عابدینی‌بلتوک و میرشاه‌جعفری [۱۱] ناهمخوان است. لیکن این یافته به نوعی با نتیجه تحقیق علی‌عسگری و همکاران [۱۳] همراستا است که می‌نویسند در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی توجه لازم به خرده- مؤلفه حقوق زیست‌محیطی انسان شده است. البته در توجیه چنین نتیجه متفاوتی باید به روش متفاوت بررسی‌ها اشاره کرد. پژوهش‌های قبلی بیشتر یک یا دو ویژگی از معیارهای کلی نگرش اجتماعی را مورد بررسی قرار داده‌اند، حال آن‌که در این پژوهش همه این ویژگی‌ها در کنار هم بررسی شده‌اند. بنابراین، چون پاسخ‌دهنده‌های ما این معیارها و ویژگی‌ها را به‌صورت کلی آن مورد ارزیابی قرار داده‌اند، وجود اندکی تفاوت در نتایج غیرقابل‌انتظار نیست؛ به‌ویژه که برخی از آن‌ها هم بیان کرده‌اند که رعایت این ویژگی‌ها در حد متوسطی بوده نه ضعیف. امروزه اهمیت داشتن نگرش‌های اجتماعی مثبت برای کودکان از ضروریات مهم شناخته شده و کارشناسان سعی می‌کنند تا از همان اوایل کودکی افراد را با نگرش‌های مثبت اجتماعی مثل: احترام به حقوق دیگران، حفظ حقوق شهروندی و حفظ محیط‌زیست آشنا کنند؛ به همین دلیل وضعیت کتاب‌های درسی در این زمینه در سال‌های اخیر بهبود یافته است.

معلوم شد که کیفیت کتاب‌های درسی پایه سوم از نظر رعایت "معیارهای مربوط به گسترش حس زیبایی‌شناسی و ذوق هنری" در وضعیت مناسبی است. در توضیح چنین نتیجه‌ای باید گفت پرورش ذوق هنری یکی از جنبه‌های مهم رشد خلاقیت، ذوق و استعداد‌های کودکان است و ریشه عمیقی در آموزش و پرورش ایران دارد. به همین جهت از سال‌های دور توجه به این امر در چاپ کتاب‌های درسی مدنظر اندیشمندان بوده و هست. بنابراین، به‌دست آمدن چنین نتیجه‌ای غیر قابل‌انتظار

جدول ۵- نتیجه تحلیل داده‌ها با آزمون خی‌دو در داده‌های مربوط به مؤلفه‌های دوم تا ششم پرسشنامه

ارزش‌های عددی	آماره	معیار
۵۶/۸۰	خی‌دو	داده‌های مربوط به مؤلفه دوم (تناسب با نگرش‌های مذهبی)
۹	درجه آزادی	
۰/۰۰	سطح معناداری	
۴۸/۴۶	خی‌دو	داده‌های مربوط به مؤلفه سوم (تناسب با نگرش‌های اجتماعی)
۱۲	درجه آزادی	
۰/۰۰	سطح معناداری	
۵۵/۸۰	خی‌دو	داده‌های مؤلفه چهارم (توجه گسترش حس زیبایی‌شناختی و پرورش ذوق هنری)
۹	درجه آزادی	
۰/۰۰	سطح معناداری	
۸۱/۲۰	خی‌دو	داده‌های مربوط به مؤلفه پنجم (توجه به گسترش مهارت‌های چهارگانه زبان‌شناسی)
۹	درجه آزادی	
۰/۰۰	سطح معناداری	
۵۹/۶۴	خی‌دو	داده‌های مؤلفه ششم (توجه گسترش مهارت‌های کاوشگری، پژوهش، تفکر خلاق و نقاد)
۱۲	درجه آزادی	
۰/۰۰	سطح معناداری	

در جدول شماره ۵ نتیجه آزمون‌های خی‌دو با درجات آزادی مختلف در هر مؤلفه قابل مشاهده است. با توجه به سطح معناداری حاصله در هر مؤلفه که از ۰/۰۵ کوچک‌تر است؛ می‌توان نتیجه گرفت که از دیدگاه پاسخ‌دهنده‌ها، معیارهای مربوط به مؤلفه‌های دوم تا ششم کتاب‌های درسی در تدوین کتاب‌های پایه سوم ابتدایی به‌خوبی رعایت شده‌اند.

در جدول ۵ مشخص است که کیفیت کتاب‌های درسی پایه سوم از نظر رعایت "معیارهای مربوط به نگرش‌های مذهبی و دینی" در وضعیت مناسبی است. این یافته با نتیجه تحقیق نجفی و همکاران [۱۲] ناهمخوان است. باید در نظر داشت که نجفی و همکاران این شاخص‌ها را در هر دو دوره ابتدایی و راهنمایی به صورت یک‌جا بررسی کرده‌اند. به هر روی، اگر بررسی آن‌ها محدود به دوره ابتدایی می‌شد، شاید نتیجه متفاوتی به‌دست می‌آوردند. در توجیه چنین نتیجه‌ای باید گفت پس از پیروزی انقلاب اسلامی، امکان توجه بیش از پیش به شعائر اسلامی در جامعه رشد پیدا کرده و نظام آموزشی نیز از این تغییرات بی‌بهره نمانده است. البته دامنه توجه به نگرش‌های دینی در کتاب‌های درسی ابتدا گُند، اما رفته‌رفته بهبود یافته و در سال‌های اخیر توجه به باورهای مذهبی در تدوین مطالب کتاب‌های درسی رشد

از این روی، به دست آمدن نتیجه متفاوت قابل توجه است. البته چنین نتایج متفاوتی می‌تواند موضوع پژوهش‌های بیشتر در این زمینه را گوشزد کند.

سؤال چهارم پژوهش: کیفیت کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی در شش مؤلفه مختلف (تناسب عمومی، معیارهای نگرش مذهبی، معیارهای نگرش اجتماعی، معیارهای گسترش حس زیبایی‌شناسی، معیارهای گسترش مهارت‌های چهارگانه زبان‌شناسی، و معیارهای گسترش مهارت‌های کاوشگری) از دیدگاه آموزگاران چگونه رتبه‌بندی می‌شوند؟ به جدول زیر نگاه کنید:

جدول ۶- مقایسه رتبه میانگین پاسخ‌های آزمودنی‌ها به کیفیت

مؤلفه‌های مختلف کتاب‌های درسی ابتدایی

رتبه	میانگین رتبه	مؤلفه‌ها
۴	۳/۲۰	معیارهای مربوط به تناسب کلی کتاب‌های درسی
۱	۴/۶۴	معیارهای مربوط به نگرش مذهبی
۲	۳/۶۸	معیارهای مربوط به نگرش اجتماعی
۶	۳/۰۴	معیارهای مربوط به گسترش حس زیبایی‌شناختی
۵	۳/۱۶	معیارهای مربوط به گسترش مهارت‌های چهارگانه زبان‌شناسی
۳	۳/۲۸	معیارهای مربوط به گسترش مهارت‌های کاوشگری

در جدول بالا می‌توانیم به مقایسه رتبه میانگین‌ها پردازیم. همان‌گونه که می‌بینیم بین رتبه میانگین مؤلفه‌های مختلف، تفاوت وجود دارد، اما آیا این تفاوت از نظر آماری معنادار است؟، به جدول ۷ نگاه کنید:

جدول ۷- مقایسه میانگین‌های مربوط به کیفیت مؤلفه‌های

شش گانه کتاب‌های درسی

تعداد	۱۰۰
خی دو	۵۰/۰۳
درجه آزادی	۵
سطح معناداری	۰/۰۰

با توجه به نتایج جدول می‌بینیم که بین رتبه میانگین کیفیت مؤلفه‌های مختلف، تفاوت معنادار آماری وجود دارد. زیرا: $P < 0/05$, $N = 100$, $\chi^2 = 50/03$. بنابراین، نتیجه می‌گیریم که از نظر آزمودنی‌ها مؤلفه «رعایت معیارهای مربوط به تناسب محتوا با نگرش‌های مذهبی» از کیفیت بالاتری نسبت به سایر مؤلفه‌ها برخوردار بوده

نیست. ما در کشوری زندگی می‌کنیم که مهد ادب، فرهنگ و تاریخ بوده و هنر ایرانیان از دیرباز زبانزد عام و خاص بوده است؛ بنابراین، توجه به چنین معیار مهمی در چاپ کتاب‌های درسی دوره ابتدایی منطقی است.

مشخص شد که کیفیت کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی از نظر رعایت «معیارهای مربوط به گسترش مهارت‌های چهارگانه زبان‌شناسی» در وضعیت مناسبی است. این یافته نیز در راستای نتیجه قبلی است. همان‌گونه که می‌دانیم توجه به زبان و ادبیات فارسی و آموزش مهارت‌های لازم در حوزه نوشتن، خواندن، گوش‌دادن، ترسیم‌کردن و مانند این‌ها، از جمله معیارهای مهمی است که سال‌هاست کارشناسان برنامه‌ریزی درسی بر روی آن کار کرده‌اند و بنابراین به دست آمدن چنین نتیجه‌ای خیلی دور از ذهن نبوده است. خوشبختانه کشور ما یکی از سرزمین‌هایی است که به زبان و ادب اهمیت کافی می‌دهد و توجه به حفظ ادبیات ملی یکی از معیارها و اولویت‌های مهم قلمداد می‌شود.

معلوم شد که کیفیت کتاب‌ها پایه سوم ابتدایی از نظر رعایت «معیارهای مربوط به گسترش مهارت‌های کاوشگری، پژوهش، و تفکر خلاق و نقاد» در وضعیت مناسبی است. این یافته با نتیجه بررسی رضاپور [۸] ناهم‌هنگ است. همچنین این نتیجه با یافته پژوهش عریضی و عابدی [۱] ناهمخوان است. مرعشی و همکاران [۱۰] نیز در بررسی خود ادعا می‌کنند که در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به مقوله رشد استدلال در کودکان بیش از مقوله قضاوت توجه شده است. در توضیح تفاوت‌های موجود بین نتیجه این پژوهش و نتایج بررسی‌های قبلی، باید به تفاوت در نوع و شیوه بررسی این پژوهش‌ها توجه داشت. در اکثر پژوهش‌های قبلی به یک یا دو مورد از ویژگی‌ها و معیارهای گسترش مهارت‌های کاوشگری و خلاقیت توجه شده و برخی نیز بررسی را به یک یا دو کتاب محدود کرده‌اند. این باعث شده نتیجه کمی متفاوت شود. به هر حال، در این پژوهش تمامی ویژگی‌های معیارهای کاوشگری، رشد خلاقیت و تفکر نقاد مورد توجه قرار گرفته و این بررسی به همه کتاب‌های پایه سوم ابتدایی گسترش یافته است،

شناسایی شاخص‌های ارزشیابی کیفیت ...

به‌نحوی که بهترین رتبه کیفیت به معیار مربوط به "تناسب محتوا با نگرش‌های مذهبی" و پایین‌ترین رتبه به معیار مربوط به "گسترش حس زیبایی‌شناختی" تعلق داشت. پیشنهاد می‌شود کارشناسان تألیف کتاب‌های درسی اولویت بهبود وضعیت کتاب‌های پایه سوم را به معیار مربوط به "گسترش حس زیبایی‌شناختی" اختصاص دهند. پیشنهاد می‌شود معیارهای ارزشیابی کتاب‌های درسی در کلاس‌های آموزش ضمن خدمت به آموزگاران معرفی شود تا در صورت کم‌وکسر در کیفیت کتاب‌های درسی، آنان بتوانند آن را به‌خوبی تشخیص دهند و برای رفع آن اقدام کنند.

مراجع

- [1] Arizi, HamidReza; & Abedi, Ahmad (2003). Content analyzing the elementary textbooks in terms of noting to achievement motivation construct. *Quarterly Journal of Educational Innovations*, 2(5), 29-52.
- [2] Yazdani, Fereidoon (2015). *The methods of educational assessment and evaluation*. Tehran: Payam-e Noor University.
- [3] The American Textbook Council (2009). Review Guidelines. From: <http://www.historytextbooks.org/review.htm>. [On Line], [Date: 6/8/2009].
- [4] Mahmood, Khalid; Zafar Iqbal, Muhammad; & Saeed, Muhammad (2009). Textbook evaluation quality indicators: the case of Pakistan. *Bulletin of Educational and Research*, 31(2), 1-27.
- [5] Garvin, D. A. (1987b). *Competing on the Eight Dimensions of Quality*. Harvard Business Review 65 (6), 99-110.
- [6] Garvin, D. A. (1987a). *Cases in Business Decision-Making*. Education Development Center, Inc.: Dryden Press, 1987.
- [7] EbrahimKafoori, Akram (2010). Compilation and validating a model for evaluation of textbooks based on the learning and educational psychology approach. *Modern Educational Thoughts*, 6 (4), 61-92.

و کیفیت سایر مؤلفه‌ها به‌صورت: «معیارهای مربوط به نگرش‌های اجتماعی»، «معیارهای مربوط به گسترش مهارت‌های کاوشگری، پژوهش و تفکر خلاق و نقاد»، «معیارهای مربوط به تناسب و کیفیت عمومی کتاب‌ها»، «معیارهای مربوط به گسترش مهارت‌های چهارگانه زبان‌شناسی»، و «معیارهای مربوط به گسترش حس زیبایی‌شناختی»، رتبه‌بندی می‌شوند.

این یافته نشان می‌دهد که از بین این شش معیار، توجه به معیار گسترش حس زیبایی‌شناسی در رده آخر قرار گرفته است. البته با توجه به رتبه میانگین‌های به‌دست آمده معلوم می‌شود که این تفاوت‌ها اندک هستند و فقط رتبه را نشان می‌دهند، نه تفاوت‌های اساسی را. بنابراین، به‌دست آمدن چنین نتیجه‌ای نباید نگران‌کننده باشد، لکن نشان می‌دهد که اولویت ما برای بهبود وضعیت کیفیت کتاب‌های درسی در کدام معیارهاست.

۴- نتیجه‌گیری

در این پژوهش فهرستی از شش معیار و ۷۰ شاخص برای ارزشیابی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی استخراج و بر اساس آن مقیاسی معتبر ساخته شد. معلوم گردید که مقیاس معرفی شده، ابزاری روا و پایا برای سنجش و ارزشیابی کیفیت کتاب‌های درسی دوره ابتدایی است. پیشنهاد می‌شود از این ابزار برای سنجش و ارزشیابی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی استفاده شود. نیز پیشنهاد می‌شود پژوهشگران از آن برای پژوهش در حوزه اثربخشی و یا ارزشیابی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی استفاده نمایند. از دیگر نتایج پژوهش این بود که کیفیت کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی در حد مناسبی است. به هر حال، به موازات تغییرات در جامعه، فرهنگ و دانش‌های بشری، لزوم بازنگری در کتاب‌های درسی لازم می‌شود. از این روی، وضعیت فعلی کتاب‌های درسی ملاک مناسب بودن آن‌ها برای همه دوران‌ها نیست. پیشنهاد می‌شود کارشناسان تألیف کتاب‌های درسی به‌طور مداوم بر وضعیت کیفیت کتاب‌ها نظارت داشته و آن‌ها را روزآمد سازند.

نتیجه دیگر پژوهش این بود که بین رتبه کیفیت کتاب‌های درسی از نظر آموزگاران تفاوت وجود دارد؛

- [8] Rezapour, Yousef (1999). Analytical and comparative investigation about elementary textbooks based on the noting to the promoting students' creativity. *Magazine of Human Sciences of Alzahra University, No. 30, 31*: 71-94.
- [9] Dehghani, Marzieh (2009). Content analyzing the elementary social sciences textbooks in terms of noting to promoting the social skills of children, from teachers point of view. *Quarterly Journal of Educational Innovations, 8*(31), 121-148.
- [10] Marashi, SeyedMansour; Hashemi, SeyedJalal; MoghimiGasak, Aazam (2012). Content analyzing the Reading, Writing & HdiehayehAsemani elementary textbooks in terms of noting to curriculum criteria in the field of philosophy for children. *Magazine of Though and Children, Research Center of Human Sciences and Cultural Studies, 3*(1), 69-89.
- [11] AbediniBeltork, Meimanat; MirshaJafari, Ebrahim (2012). Investigating and analyzing the peace components instruction to students in the elementary textbooks. *Magazine of Educational Sciences of ShahidChamran University, 6*(2), 151-170.
- [12] Najafi, Mohammad; Khoshnevisan, Fatemeh; ChaharBashloo, Hossein (2013). An investigation about the noting to the development of spiritual-affective components in the elementary and secondary textbooks of Iran. *Modern Educational Approaches, 8* (2), 29-54.
- [13] AliAsghari, Majid; ChaharBashloo, Hossein; Attaran, Atefeh (2013). The place of human rights components in the elementary textbooks. *Two Quarterly Journals of Theory and Action in Curriculum Planning, 1*(1), 147-168.
- [14] HosseiniYazdi, Atiehsadat; Ahmadian, Mina (2014). Content analyzing the elementary sciences textbooks in terms of noting to the various kinds of lesson questioning. *Research in Educational Planning, 11*(16), 132-147.
- [15] Krejcie R. V., and D. W. Morgan. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement, 30*: 602-690.
- [16] Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personal Psychology, 28*, 536-575.
- [17] Shultz, K.S., & Whitney, D.J. (2005). *Measurement theory in action*. London: Sage.
- [18] Straub, D. (1989). Validating instrument in MIS research. *MIS Quarterly, 13*(2), 147-170.